

1. For å forstå vernehistoria på Røros må vi først forstå litt om bygningshistoria. Røros bergstad er ikke bare en tilfeldig samling av gamle trehus.

2. For det første har vi grunnforma; byplanen og måten byjordbruket er bygd opp med sine enheter. Det er noe av det eldste og best bevarte ved staden.

3. Alle bygninger er en del av en helhet; Et gårdsbruk med vintergården i sentrum, haga`a med lauer og setrer mot utmarka.

4. Husa ble bygd i umalt tømmer med torvtak. Først en etasje med to rom. Etter hvert som generasjonene kom vokste også husa, sakte. Hovedhusa, stuggubygningen, lå som regel mot gata, som i en bystruktur, med inngang fra gata, og inngang til gårdsrommet fra gata. Bak stuggu finner vi et lukket gårdsrom med bygninger og plankegjerdet rundt. Bestående av alle de bygninger en trengte for å drive et lite gårdsbruk.

5. Uthusa kunne bli bygd i reisverk og da noen ganger malt med jordfarger (men langt ifra alltid). Ingen gårder var lik, men bygd opp etter det samme prinsippet. Legg merke til at Anders-Monsa-gården også har uthusbygninger ut mot gata. Det var ikke helt uvanlig, men i dag er det blitt sjeldent.

6. Overklassen startet med panel og maling fra ca midten av 1700-tallet. Og de malte gjerne i lyse farger, for å imitere sten og mur, som var det vanlige på kontinentet.

En ting som var spesielt på Røros var at her bodde overklasse og arbeiderklasse side om side.

7.1. Arbeiderklassen har ofte kopiert moten brakt hit av overklassen. Men bare til den grad lommeboka har gitt rom for. 7.2. Her et eksempel på et fjøs mot gata. 7.3.-4. Og noen arbeidere legger panel på stuggu, og noen ganger malt, da som regel med komposisjonsmaling og jordpigmenter.

8. I 1877 kommer jernbanen til Røros. Med jernbanen kommer en ny mote, Sveitserstilen.

9. Og sakte begynner fler og fler rørosinger å endre fasadene på husa sine.

10. Men fremdeles var de fleste rørosingene avhengige av den gamle og umoderne driftsmåten de drev gårdsbruka sine på. Og derfor var det vanskelig å modernisere.

Men skal vi forstå vernehistoria må vi også forstå tankene for tida. Og da må vi rygge litt tilbake i tid.

11. Vi befinner oss omtrent på midten av 1800-tallet. Verden er inne i ei tid der den industrielle revolusjon skyter fart. Med at vi fikk muligheten til å reise og oppdage andre kulturer ble vi paradoksalt nok mer bevist på oss selv.

12. Nasjonalromantikkens tid blomstret. I Norge kanskje enda mer enn andre land. Vi hadde vært dansk i 500 år, og vi stod på barrikadene for å løsrive oss,

13. så ble vi filleren meg svensk i stedet!

14. Fortidminneforeninga (som førs het: Foreningen for norske fortidsminnemerkeres bevaring) ble etablert i 1844. (blant de første organisasjoner av sitt slag i Europa) med stavkirkene som fanesak.

15. Etter hvert ble det åpna friluftsmuseum som Maihaugen (1885) og Norsk folkemuseum (1894).

16. Det var de nasjonalromantiske bygga det starta med. Som gamle stabbur, staselige gårdstun fra Telemark og Gudbrandsdalen og vakre herregårder. Det handlet om identitet. Monumentene skulle fortelle noe om oss. Hvem vi var, og hvem vi hadde vært. Og spesielt den norske bondekulturen. Bunader, folkeeventyr, stabbur, vikingskip og rosemaling.

17. På Røros derimot var det ikke så mye museumstanker enda. Røros var en industri- og jordbruks-by, og innbyggerne var hovedsakelig lavtlønnede arbeidere. Det var overklassen og mellomklassen som hadde mulighet til å gå på museum. Og Røros var dessuten rett og slett ikke interessant. Skittent og fattigslig, og luktet dessuten vondt!

18.1. Men i 1890-ish kommer representanter fra Fortidsminneforeninga (som fremdeles het noe annet) på besøk. I foreningas årbok 1891 står det om Aspaasgården: **...”Et ældre hus, der er meget for sig gjort og skal fortjene en aftegning.”**... Det var det eneste interessante huset på Røros. Men det skjedde ikke noe mer med det huset av den grunn (ikke enda i hvert fall) annet enn at det ble avtegnet.

18.2. I 1909 kjøper Trøndelag Folkemuseum huset (bare hovedhuset, forstås) og det blir gjenreist på Sverresborg i 1917.

19. 1902: Harald Sohlberg ankommer Røros, og bor her i tre år. Her maler han noen av sine beste verk, enda han misliker plassen sterkt. Spesielt to av hans bilder skal vise seg å bli veldig viktig for kulturminnevernet på Røros. De havner kort tid etter på Nasjonalgalleriet. Senere skal han beskrive ankomsten til Røros som Maria og Josefs ankomst til Betlehem. Kunstnerisk som han var likte han å overdrive og dramatisere, det kan vi også se i bildene hans. Det skal vi komme tilbake til.

20. 1912 får vi vår første Riksantikvar i Norge, og i 1913 er det Harry Per Fett som får posten.

21.1. I Røros herredsstyres møte 21. oktober 1922 ble det fremlagt et brev fra Riksantikvaren. **21.2.** Der ble det servert en konklusjon om at seks enkelthus og to gårdsanlegg på Røros skulle fredes i første omgang. Et tyvetalls andre skulle underkastes nøyere vurdering. Lokalt ble dette mildt sagt kjølig mottatt. Herredsstyret gjorde følgende enstemmige vedtak:

21.3. «Røros herredsstyre kan ikke anbefale bygningsfredning i saa stor utstrækning som paa listen anført. En fredning i saa stor stil vil avstedkomme store vanskeligheter for vedkommende huseiere for eventuelt nybyg eller restaurering av de til dels faldefærdige bygninger. Enkelte av de anførte bygninger maa med det første fjærnes av hensyn til gatereguleringen og andre staar der til hinder for byens forskjønnelse. Imidlertid maa der kunne fredes enkelte som staar i utkanten av byen eller landsognet, saaledes skal vi paapeke: Aasen gård, Øvre

Aasen, Engan, Galaavolden, militærmagasinet, Mørkstuggu, Bergmansstuen eller Hyttstuen.»

Men Riksantikvaren stod på sitt og 23. april 1923 blir de åtte husa og gårdsanlegga freda. Allerede året etter forelå det en søknad om å rive et av dem.

22. Hvilke hus ble freda, og hvorfor. Og hva skjer med dem etter fredning?:

23. **Per-Stuggu.** I dag i Sleggveien.

24.1. Ved fredningstidspunktet stod det på Nedre Flanderborg.

24.2.-3. Her

25.1 Huset ble flytta i 1943, for det stod i veien for gatereguleringen!? 26.2. Bilen var kommet for å bli, i dag er det parkeringsplass og vei over tomte.

26.1. **Per-Amundsagården,**

26.2. fremdeles ser vi gården omtrent slik den var i 1923 (riktignok med noen nye vinduer og smårusk). Men allerede året etter (1924) ble det søkt om å få rive gården. Det var handelsmannen i gata, Gustav Engzelius, som akkurat hadde kjøpt den med planer om å rive.

27. Han hadde akkurat kjøpt seg bil. (I hvert fall vet vi at Røros automobilselskab, eid av Engzelius, hadde to biler i 1916). Har du bil trenger du drivstoff. Allerede i 1913 rullet fast motorisert sommer-rute mellom Røros og Fjelnäs, så drivstoffbehovet hadde for lengst meldt seg (Dette bildet

er antagelig tatt mellom 1915-1920 og viser ikke hr Engzelius).

28. Konkurrenten i den andre gata, Lars Sckanke, bygde riktignok også bensinstasjon på samme tid, to hus skrått nedenfor i den andre gata, men den kunne ikke HR. Engzelius bruke.

29.1.-2.-3. Det var vel neppe avstanden som var problemet. (Jeg har ikke lyktes å finne ut hvem av Engzelius og Skanke som bygde først, men begge fikk innvilget oppføring av bensintappeanlegg i 1924).

30. Herredstyret tenkte seg ikke om to ganger og rivning ble anbefalt!

31. Bensinstasjonen ble revet i 1945, og det kom opp diskusjoner om hva tomta nå skulle romme. Skulle den stå tom, skulle det bygges noe nytt? I dag ville det kanskje ha kommet opp en idé om at bensinpumpa skulle få stå, som et kulturminne. En annen mulighet hadde vært å bygge en kopi av det fredede anlegget som lå her før bensinstasjonen. Men heldigvis ble det mulig å få tilbake de opprinnelige husa og gjenreise de på sin opprinnelige tomt.

I dag er det Fortidsminneforeninga som eier husa, og etterkommere av tomteeierne som eier tomta. De disponerer derfor 2. etage.

32.1. Aasengården

Den eldste bygningen vi vet om i bergstaden står nettopp i denne gården. Flere stokker i hovedhuset stammer fra midten av 1640-åra og ca 1680.

32.2. Og det ene buret har stokker som er datert til 1620-tall.

33. Bergstaden brant ned til grunnen 1678 og 1679. Ifølge tradisjonen var det bare den gamle kirka som stod igjen «på den store svartsvilde branntomta», men det kan jo være at buret i Hitteråsen overlevde, eller det kan hende det ble flytta dit fra et annet sted senere? Jeg vet ikke sikkert.

34. Hovedhuset ble ombygd i 1959-60.

35. Og fikk b.l.a. nytt panel og nye «eldre» vinduer.

36.1-2. Det fem øvste husa i «Sohlbergrekka»

37.1. Disse husa står på bydelen Haugan. **37.2.** Sohlberg stod på «Korsa» da han malte motivene som skulle bli så kjent. Plassen som i dag kalles «Sohlbergs plass» hette opprinnelig «Svendsflata» av **37.3.** Svendsgårdene som ligger der. Så godt som ingen forstår i dag, om du snakker om Svendsflata. Sohlbergs plass derimot, kjenner alle.

38. To av Sohlbergs malerier - Fra Røros (Lillegaten) og Etter snestorm - havnet gjennom Olaf Schous gave i Nasjonalgalleriet i 1909. Det var disse to bildene som var blitt kjent som bildene fra Røros. Men hvorfor blir bare de fem øvste husa freda og ikke de tre nederste?

Jo; de tre nederste husa vises nesten ikke på bildene. Spesielt sommerversjonen. Det var rett og slett ikke så nøye med dem.

39. Jeg siterer Harry Fett:

«De fem husene ovenfor kirken er forresten kjent nok for enhver som har sett Harald Sohlbergs malerier fra Røros i Nasjonalgalleriet».

Det var motivet som skulle fredes, ikke enkelthusa. Vi må huske idealene som lå til grunn i tida. Det var nasjonalromantiske tanker bak, nasjonen Norge skulle bygges! Og her var det «Norske hus i fargeglade farger som perler på snor!!» Det var kulissene som var viktige!

Men på Røros oppstod en helt ny tanke; Her hadde en allerede et miljø av gamle hus på et begrenset område, her kunne en lage museum på stedet.

40. Halvor Vreim, som jobba som bygningsantikvar for Norsk Folkemuseum, senere for Riksantikvaren. Kom til Røros i 1924 for å merke opp og flytte Per-Amundsagården. Han ble betatt av Røros.

41. Vreim skrev en artikkel om Røros i Nidaros Lørdagsblad i 1927. Det er et fint stykke om bygningshistoria vår. Det er tydelig han har peiling på hva han snakker om. Det er bare et lite avsnitt hvor han lar seg «forlede» av Falkbergets diktning. Det er snakk om den lokale dialekta som skal være nedarvet fra tysk. Merkelig nok egentlig, at han ikke ser at dialekta har oppstått på samme måte som byggeskikken ...

men, men ... Første spede forsøk på å smøre rørosingene til engasjement.

42. Og ganske riktig; I 1930 får vi vårt eget museum, initiert av rørosingene selv. Som først hadde sine lokaler i Aasengården.

43.1. I 1936 blir det besluttet å åpna friluftsmuseum på Doktortjønna-området, og flere bygninger blir etter hvert flytta dit. Bla Hiort-kjerka (her på museumstomta) og 43.2. Egga-gården (her på sin opprinnelige plass). 43.3. Egga gården i dag 43.4. Hiort-kjerka tilbakeført til sin opprinnelige plass i Hiort-Engan.

44. I 1955 blir stenhuset bygd og rommet utstillinger, magasin og dansepaviljong.

45. Tilbake til «Solhbergrekka»

Disse husa har også blitt endra etter fredning.

46. Det øvste huset f.eks har ikke ei flis igjen av huset som stod der i 1923.

47. 1938, et 30-talls bygninger blir foreslått freda.

48. Fortidsminneforeningas årbok for 1938 innledes med en artikkel av Georg Eliassen, formann i foreninga (som fremdeles heter noe annet).

49.1. I 1939 holdt Fortidsminneforeninga representantmøte på Røros, sammen med årsmøtet i Norske Museers Landsforbund. Her møte alle de prominente fra den norske museums- og kulturverdenen. Hele kulturverneliten var samlet på Røros. Om ettermiddagen holdt Harry Fett sitt

berømte foredrag i Sangerhuset 49.2. (huset de alle hatet, by the way). Foredraget var offentlig, og mange rørosinger møtte også opp. «Glück auf er bergmannens hilsen i dag, som gjennom århundrer. Vel møtt oppe i dagen ...» Slik begynner han sin pompøse preken. Han frir til folket, og «jøler» med svulstige ord og trekker inn store menn. I prekenen finner vi sitater fra Ibsen og Wergeland. Han trekker inn Sohlberg og til og med Rembrandt og Luther. Foruten de lokale heltene; Aasen, Lossius og Falkberget!

50. «Vår Herre gjør imellem sine underligste eksperimenter i historien. Et av disse heter Røros». Enhver kan svulme av stolthet over disse to små setningene. Han viser seg som en formuleringens kunstner. Og han har en baktanke; nemlig å fri til rørosingene. Tiden er ikke tilfeldig. Kopperverket går dårlig, folket trenger nye næringsveier. Og Fett kommer med løsningen: turisme! Det ligger inne forslag til nye fredninger, og denne gangen ønsker riksantikvaren å ha folket med seg.

51. 1940. Et 30-talls bygninger blir fredet. Vi skal ta et lite dykk for å se nærmere på noen av dem.

52.1. Står vi på Malmplassen og ser mot kirka får vi dette vakre motivet. Alt vi ser på dette bildet ble freda, eller i hvert fall nesten ...

52.2. - bortsett fra denne vederstyggeligheten. Et hus med Sveitserfasade!!

53.1. Jeg har strevd med å finne et bilde av huset med sveitserfasaden, det finnes nesten ikke! Alle bilder «starter

eller slutter» før dette huset. Til slutt fant jeg dette. Det vi kan se er jo at sveitserlooken er ikke akkurat veldig sveitser. 53.2. Også fant jeg dette fargebildet, fra ca 1970-ish. 53.3. Det er ikke mye sveitserstil på stakkars huset som ikke fikk være med i det selebre selskap.

54.1.-2. Heller ikke denne gården er freda.

Klikk en og en. Per-Tørresgården, Smed-Emretsgården, Hyttklokka, Garmakergården, Baaragården/ Povelsgården, Hyttstuggu, samt fjøs og uthus mot Malmplassen (Fjøset til Jonasgården, Fjøs, stall og eldhus Dillegården, Fjøs og stall med uthus kjerkgata 53) Alt dette ble freda klikk ja ikke den selvsagt. Fysj!

55. Smed-Embretsgården, ble også endra kort tid etter fredning.

56. Videre opp bakken, det fortsetter på samme vis. 57.-58. Nye vinduer, dører og panel.

59.1. Snur vi oss nå, og ser ned Mørkstugata finner vi enda et freda hus; 59.2. Sunnrønningsgården. Dette bildet er eldre enn 1940, der kan vi se det vederstyggelige sveitserhuset som ikke er sveitsifisert enda. 59.3. Men hjørnehuset er heller ikke freda, 59.4. enda vi ser det fra Malmplassen. Kan det være at det har feil farge?

60.1. På fredningstidspunktet så Sunnrønninggården slik ut.

60.2. I dag ser det slik ut. Nye vinduer, nytt panel, ny trapp, ny port og dessuten er hele huset høyere.

61. Paradoksalt nok ser hjørnehuset i dag eldre ut, for det er ikke endret like mye. Selv om det har nyere dør og kun to eldre vinduer er bevart. Legg merke til at huset har tre generasjoner vinduer.

62.1. Rett på andre sida, om vi snur oss 180 grader rundt. Finner vi Per-Tørres-gården. Det ble ikke bare endret etter fredning, 62.2 men her ble hele stuggu-byggingen revet og bygget nytt.

63. Så i dag er det bare stallen og fjøset som er freda.

64. Vi forflytter oss til Sleggveien. Her finner vi flere hus som ble freda i 1940. Stiller vi oss der fotografen har stått ser vi bare fredede hus. Klikk fremover Kojedalshusa, Holdenstuggu, Sleggveien 4, Sleggveien 6, Sleggveien 8, Jo-Mæla-stuggu og Spjellstuggu

I tillegg har vi de to siste småhusa øvst i Sleggveien: Langsstuggu og Tyristuggu. (Per-stuggu som i dag ligger øverst, var allerede freda, og ble dessuten flytta hit først noen år senere)

65. Også disse husa har fått nye vinduer. I tillegg til noen nye porter, dører og vindus- og dørømråmninger.

66. Kojedalshusa fikk samme type vinduer som det hadde, men likevel nye.

67. Mens Holdenstuggu fikk alt nytt. Nye vinduer, panel, dør, port og områmninger. I tillegg til at huset ble høyere.

68. Disse ble ikke freda. Det okergule sveitserhuset ble midlertidig freda i 1994 og permanent freda i 2005. Det er

et av veldig få hus på Røros som har vinduer eldre enn 1940. Og et av veldig få freda bolighus som ikke har blitt endra etter fredning. Huset ble nød-midlertidig freda, da miljøvernsjef Ernst Ivar Tønset en dag gikk forbi og så eierne var i ferd med å bytte vinduer og panel.

69. Flere fredninger fra 1940. Vi skal bare raskt ramse opp.

Klikk fremover. Bergskrivergården hus nr 15, Direktørboligen Hus nr 17, Proviantskrivergården hus nr 18, Beckholtgården hus nr 30,

70.1. Snur vi oss finner vi to hus til. Rasmusgården hus nr. 7. Hus nr to ovenfra. Det første huset er Trondshartgården. Det måtte rives i 1924, for det stod i veien for gatereguleringa. Det står i dag på Sverresborg, bak-frem.

70.2 Rasmusgården fikk nye vinduer, ny dør og nytt panel.

71. Nedre Stensgården hus nr 2, Rørosmuseet overtok denne bygningen på midten av 1950-tallet etter at den ble ulovlig revet og forsøkt flyttet til Lillehammer. Bygningsdelene bestående av tømmerkasse, dører, vinduer og innvendig kledning ble lagret på forskjellige steder. I dag ligger tømmerkassa lagret i Murhytta, Rørosmuseet, mens de resterende bygningsdeler antagelig har blitt borte.

72. Tilbake til Haugan.

73.1.-2. Reimersberget og Dalsgården

74. Persan

75. Tørresgården

76. Hartzgården

77.1. Hvorfor gjorde vernemyndighetene alle disse endringene? Vi kan snakke om to viktige årsaker.

1.: De moderne tidene. Jeg sitterer Bye fra Fjell-Folk 2000: «Etter andre verdenskrig sveipet moderniseringsbølgen over landet, og en høyere boligstandard ble mulig for folk flest. Så også for Røros ...»

2. Tidens moter. 77.2. Nyklassisismen var topp moderne! Klassisismen var på moten igjen da Vreim og datidens arkitekter ble skolert. Med sitt «sympatisk utseende», som de sa det.

77.3. Og vinduene skulle være fra klassismen eller empiren.

78. Vider sier Bye: «... men her foregikk moderniseringen som et ledd i det antikvariske arbeidet. I regi av Riksantikvaren, representert ved arkitekt og antikvar Vreim, ble det gjennomført restaureringsarbeider som i stor grad har formet det Røros vi ser i dag. I løpet av en drøy 20-års periode gjennomgikk bergstaden en byfornyelse med antikvariske fortegn.»

Det som på Røros var vanlig tidligere, med vinduer fra flere tidsepoker i ett og samme bygg, så godt som forsvant. En skiftet ut ett og ett vindu etter hvert som en hadde råd og mulighet, og slik ble det et stort mangfold. Dette er i dag sjeldent.

Det neste spørsmålet vi kan stille er: hvorfor ønsket riksantikvaren å gi alle husa så mye farger?

79. Jo: Harald Sohlberg!

80. Georg Eliassen, formann i Fortidsminneforeninga 1929-1951 formulerer det slik: «De falske farvetonene er dog som regel knyttet til de nypanelte husveggene. Enkelte av disse er så slappe og grumsete i koloritten at det er næsten utrolig når en vet hvad for en farveglad by Røros var enda så sent som omkring 1900.»

81. Den eneste «historiske kilden» på den «fargeglade byen» er nettopp Sohlbergs malerier.

82. Her fra Halvor Vreims «Pleien av et bybilde. Gater og hus på Røros» utgitt 1944.

83.

84. La oss da ta en titt på maleriene til Harald Sohlberg. Hvor vidt kan vi stole på Sohlbergs farger? Malte han det han så, eller malte han det han ønsket å få frem? Jeg hører ofte folk si at Sohlberg var kjent for nettopp å gjengi det han så. Og når vi ser på fargene i disse to maleriene er de ganske så like.

Det er ingen av disse husa som i dag har panel fra tidlig 1900, hvor en kan gjøre fargeundersøkelser for å finne svar. Og eldre foto er gjerne i svart-hvitt.

85.1. Det finnes et svart-hvitt bilde av maleriet «Efter snestorm» tatt rett etter at det var ferdig, før det ble endret (kona på bildet ble fjernet) etter ønske fra kjøperen.

85.2. Her ser vi Harald Sohlberg selv på ski foran motivet sitt. Og det er dette fotografiet som er motivet. Han stod

jo naturlig nok ikke fysisk på «korsa» og malte midt på vinteren! Sammenligner vi de to er de ved første øyekast helt like. Bortsett fra valørene i gråtonene, men det er ikke sikkert kontrastene i fotografiet av maleriet er riktig. 85.3. Det som er tydelig å se er måten snøen er lagt opp etter husveggene, det er bare tilpasset litt her og der. Himmelen er en helt annen derimot, mer dramatisk og kirka mer kontrastfylt. Hvorfor skulle vi ikke tro at Sohlberg også kan ha «jukset» litt på fargene på husa for å få fargene til å stemme til komposisjonen i maleriet? 85.4. Ser vi på bildet fra 1913 er det lettere å se husa uten all snøen.

86.1 Ser vi nærmere på andre arbeider av ham, som dette fra Gullikstad like utenfor Røros, som ble gjenfunnet for bare få år siden. Både fargene og himmelen er veldig dramatisk. Eller 86.2. «Natt», kanskje et av hans aller beste? Her har han gjort flere endringer fra virkeligheten. Eller 86.3. «Eligi»; det har aldri vært vindu i bygningen til høyre i bildet.

Sohlberg var utdannet dekorasjonsmaler, og var en mester i lasurteknikk. Han mestret også illusjonsteknikker som ådring og marmorering. Sohlberg var både nyromantiker, men også impresjonist. Han romantiserte det han så og la til en stor dose dramatik. Dette står skrevet om ham i store norske leksikon: «Sohlberg hadde en helt særegen stil, der han la stor vekt på tegning og detaljer, men uten at bildene var rene etterligninger av naturen. Han søkte å uttrykke sine naturopplevelser og tilpasset tegning og farger slik at bildene kunne formidle disse opplevelsene. Den

symmetriske komposisjonen han benyttet i mange av bildene, er med på å bringe inn en overnaturlig, nærmest religiøs stemning.»

87.1. Noe vi kan bite oss merke til er at minst to av husa har den «grumsete koloritten» som tilhørte sveitserstilen, og var i alle fall ikke representanter for «den farveglade byen»!

87.2. Det finnes et fargebilde av de to nederste husa i rekka fra 1944, her ser fasadene umalte ut. Husa ser gamle og slitte ut, ikke fornyet de siste tiåra i alle fall. Kledninga på Thomasgården ser ut som har stått umalt lenge, da den er helt svartsvidd av sola. Denne panelen ligger i dag godt bevart under dagens panel. Dagens eier mener å ha funnet rester av oker oppunder takskjegget. Det kan hende at huset kun er malt en gang rundt århundreskiftet for så å stå urørt i 40 år, og da er det ikke rart om malingen er nedslitt av vær, vind og sol. Jeg har eid tre hus på Røros. To av dem har malerikonservator Jon Brænne gjort undersøkelser på, og det ene er det helt nederste i denne rekka (som jeg ikke eier lenger). Han kom frem til at dagens panel har stått umalt noen år før første malingsstrøk. (Dette er riktignok et nyere panel enn det på bildet.) Huset jeg bor i i dag har også stått umalt de første åra. Det jeg vil frem til er at umalt kledning ikke var uvanlig. Ser vi på Sohlbergs maleri «Etter snestorm» er disse to husa lysende gul.

87.3. Kan dette være umalt panel? Kan også de andre gule husa på bildet ha umalt kledning? Jet vet ikke. Oker var

imidlertid en vanlig farge for tida, og billigere enn hvitt. Så dette er bare undringer over ulike muligheter.

Kanskje valgte Sohlberg ut motivet sitt nettopp fordi dette gatepartiet hadde mer farge enn resten av byen (enda en spekulasjon).

Grunnen til at jeg stiller disse spørsmåla er å poengtere at malerier aldri kan være historiske beviser alene.

88. Vi kan hoppe litt tilbake til denne.

Her kommer Halvor Vreim med en konklusjon om hvordan bybildet på Røros bør pleies. Han kommer med mange nye tanker, og han ser at det ikke er nok å tenke bare enkelthus. Han er kanskje den første som ser at helheten består av alle detaljene.

89. Men som barn av sin tid vil Vreim til livs med sveitserstilen som han karakteriserer som: «kjedelig, karakterløs og ekkel». Sveitserstilen tilhørte foreldregenerasjonens mote, ingen har noen gang likt stilen til foreldrene sine!

90. Kaffestuggu har i dag fått tilbake overbygget og stakittgjerdet som Halvor Vreim fikk fjernet.

91.1. Heldigvis ble ikke alle forslaga til Vreim fulgt, og Sangerhuset har fått stå. 91.2 Selv om det lenge stod i fare for å bli revet.

92. Men han gjorde ikke bare ugagn, ta for eksempel bergskrivergården.

93. Fra den ene «stygge» bygningen til den andre.

94.1. I tida etter Vreim og frem mot vår egen tid skjedde det mye som utviklet vernetanken frem mot tankene vi har i dag. Og det er kanskje ikke så viktig for dere å kunne alt dette. Derfor hopper vi over det. Jeg har det likevel med slik at dere kan lese mer om det på egen hånd om dere er interessert. Dere skal få presentasjonen etter på.

94.2. 1964 - «Venezia- charteret» En internasjonal kongress for arkitekter og tekniske fagfolk om kulturminner. Her ble det lagt vekt på at alle deler av et kulturminnes historie er viktig og skal være lesbare ved en eventuell restaurering. Altså en ny tanke.

94.3. Den samme kongressen ga også støtten til opprettelsen av ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) i 1965.

94.4. Den Nordiska trästaden.

I takt med økt interesse av vern for trebyer begynte en å innse at for å verne enkeltmonument måtte en verne hele miljøer og helheter. Og Røros ble trekt frem som eksempel.

95.1. For første gang blir det konferert med stedlige representanter i vernearbeidet. Sverre Ødegaard, med sin brede kunnskap og dype forståelse av Røros, sammen med arkitekt Heinonen fungerte som riksantikvarens stedlige representanter for vernearbeidet på Røros.

95.2. Det Europeiske Arkitekturvernåret 1975 ble av Europarådet vedtatt som et år for vern av den felles europeiske arkitekturarven.

96. Men veien til forståelsen av at vernearbeidet må tuftes på forskning er ennå ikke helt innarbeidet. Noe fargeplanen fra 1973 vitner om. Hele planen ble laget hos Riksantikvaren og var i første rekke en estetisk fargesettingsplan. Fargene som ble valgt var ikke basert på farge- eller bygningsarkeologiske undersøkelser, men på det som ble betraktet som historiske farger på Røros. Fargene var på mange måter en videreføring av Vreims tidligere restaureringsprosjekter. (Brønne, Fjell-Folk 2006)

97. Antikvarisk verksted blir stiftet. Endelig skal vinduer, dører, listverk og andre bygningsdeler restaureres etter antikvariske metoder. I starten ble det produsert hovedsakelig antikvariske stilkopier. Med tiden har det blitt mer og mer reparasjoner og mindre og mindre kopier. Men også kunnskapsbygging innen historisk materialkvalitet og verktøybruk (Fjell-Folk 2023).

98. Smelthytte-ruinene brenner!

99. Røros kobberverk går konkurs og boet blir kjøpt opp av staten med bevaring som formål.

100. Småsetersaken - Kommunen planlegger å bygge 200 boliger med hage rundt. Samt barnehage, skole, kjøpesenter og eldrehjem. (Viktige institusjoner i en kommune i vekst, men kommunen mente folketallet ville vokse til 8000 innen 10 år. Noe som viste seg å være helt på jordet! Men folks arealbehov har likevel vokst betraktelig siden 70-tallet. Og selv om folketallet ikke vokser, er det stadig mangel på byggetomter. Byggeplanene ble stoppet av Riksantikvaren i

1981, og resulterte endelig i Norges første reguleringsplan for kulturlandskapsvernområde i 1989.

101. 1979 Miljøverndepartementet gir Rørosmuseet ansvaret for forvaltningen av eiendommer, bygninger og installasjoner etter Røros kobberverk. Alle objekter og bygninger etter Kobberverket er behandlet som fredet. Antagelig mer enn 100 objekter, bygninger og bygningsrester.

102. Unesco. Den gamle trehusbebyggelsen. Uten å involvere lokalbefolkninga.

103. 1982 Reguleringsplan Røros sentrum - store deler av Røros sentrum blir regulert til antikvarisk kulturhistorisk spesialområde.

104. Flere fredninger. Det første sveitserhuset blir freda (det stod i fare for rivning).

105.1. 1984/85 - 1988. Sverre Ødegaard og arkitekt/museumsstyrer Torbjørn Eggen fungerte som Riksantikvarens stedlige representanter i vernearbeidet på Røros. 105.2. 1988 nytt museumsbygg, tegnet av Seppo Heinonen sto ferdig, og museet på Malmplassen åpnes. 105.3. Kommunal stilling som Byantikvar opprettes. Ulrich Malisius får stillingen.

106. ICOMOS - 1993 - Alle verdenskulturminner skal evalueres hvert 5. år. Evalueringen skal vurdere hvordan kulturminnet forvaltes og behandles utfra antikvariske retningslinjer og internasjonale chartere for vern av kulturarven. Røros er evaluert to ganger, i 1993 og 2003.

107. konklusjonen var nedslående, ville Røros kunne miste verdensarvstatusen? Avisene la det ikke frem riktig så dramatisk, men jeg husker det som veldig dramatisk.

Hovedvekten innen restaureringsarbeidet har vært lagt på hovedbygningene langs gatene. Gårdsrommene hadde blitt viet mindre oppmerksomhet, og et stort antall uthusbygninger var i ferd med å forfalle. I tillegg hadde vernearbeidet dreid seg om utskiftning av opprinnelige bygningsdeler til fordel for kopier. Evalueringen i 2003 var ikke like nedslående.

108. Uthusprosjektet 1996. Opprettet for å sette i stand uthus, planker og porter, som en direkte konsekvens av ICOMOS-rapporten.

109. Eget fargeprogram. Rådgivning, bygnings- og farge- arkeologiske undersøkelser og generell kunnskapsoppbygging for bygningsvernet. (Norks Institutt for KUltrminneforskning)

110. Sangerhuset - Det kan likevel oppstå feil ...

111. Bygningsvernsenteret

112. Handverksdagene

113. Rasmusgården

114. Gategulv-prosjektet

115. Bergstadens Ziir. I 2004 starta arbeidet med restaureringa av Røros Kirke. Det starta med tårn og vinduer. 196 vindusrammer. Frem til 2010 ble hele kirka istandsatt. Taket, med over 60 000 takspen, har fått mange

nye lag med tjære, kull og sand. Og kompetansen har vi heldigvis beholdt lokalt gjennom at lokale håndverkere og bygningsvernsenteret har vært med på hele prosessen. (Fjell-folk 2012)

116. Kunnskap om et kulturminne

117. Unescoutvidelsen

118. Ny fredning

119. Vinduer - et evig konfliktområde. Det er i dag kun igjen 3% vinduer eldre enn 1940 i Røros bergstad. Vi har ikke flere å miste!! Derfor opprettet Røros kommune et eget vindusprogram i 2012, for å hjelpe huseierne med å sette i stand de gamle vinduene, og få dem tilpassa dagens krav.

Jeg får ofte spørsmålet: Kan det gjøre noe å skifte vinduer om det er kopier av de gamle? For det første er det mer bærekraftig å restaurere eksisterende vinduer ennå kjøpe nye. For det andre er gamle materialer bedre enn nye, og dagens såkalte vedlikeholdsfrie vinduer betyr at det ikke er mulig å restaurere dem og du må derfor kaste dem og kjøpe nye etter noen år. Tar du en prat med Antikvarisk verksted vil du kunne få råd og hjelp til å restaurere og forbedre de vinduene du har slik at de tilpasses dagens krav. Det er dessuten bedre for både huset og inneklimate at huset ditt ikke er helt tett. For ikke å snakke om: Ikke bare vil huset endre karakter (for det blir aldri kopier, bare mer eller mindre gode etterligninger), men originaldeler går tapt. Mister kulturminnet flere originaldeler, mister det autensiteten; ektheten eller sannheten. Om vi skaper

kulisser av mer eller mindre dårlige etterligninger, vil vi rett og slett kunne risikere å miste troverdigheten som et kulturminne. Da blir Røros turistbyen med kulisser etter en Bergstad. Det hele blir en løgn!

120.1. De fleste vindusutskiftninger vil endre karakteren på huset. Det siste åra har rettnok Røros vinduer og dører fått til å produsere vinduer som er ganske nære originalene. Som dette. 121.2 Og dette. 121.3. Men legg merke til glassa i de nye vinduene. Glassa virker ikke lenger gjennomsiktige, nesten melkeaktige. Huset får en helt annen stemning. Det blir som øynene til et dyr som er dødt.

121. Hyttstuggu - Jeg sitterer Ole Bekkos og Sophie G. Noach fra Fjell-Folk 2020: «Det å lese en byggeprosess gjennom materialenes kvalitet, dimensjoner, sammenføyninger og deres tilvirkningsprosess, og krysskoble dette med skriftlig og tegnet arkivmateriale, er en metode for å kunne forstå en bygnings historie. Man kan kalle det bygningsarkeologi.» Og Kolbjørn vegard Os, også fra Fjell-Folk: «Et viktig prinsipp innen kulturminnevernet er å forstå det du møter og å gjenta det du ikke har sterke argumenter imot.» (Os)

122.1. Direktørgården. Bygget, slik vi ser den i dag, av Catharina Birchgreivink ca 1780. 123.2. Sveitsifient tidlig på 1900-tallet. 123.3. Etter fredning ble bygget «tilbakeført» til sitt klassiske utseende, og fikk smårutete vinduer, og nytt panel og nytt listverk. I 2015 ble det oppdaget store råteskader på bygningen, og det ble igangsatt et omfattende restaureringsarbeid. En grundig bygningsarkeologis

undersøkelse ble gjort og det ble besluttet at prosjektet også skulle fungere som opplæring av lokale håndverkere samt byggfag-elever fra Røros og Nord-Østerdalen. 123.4 Alt panel ble håndhøvlet, og vindusomramninger, listverk og gesims ble også gjenskapt og produsert med gamle teknikker og verktøy. 123.5. Nå står denne gården med helt ny fasade, en tilbakeføring slik den så ut i 1780-åra da Catharina Borchgrevink bygde det. (Magnus Borgos, Fjell-Folk 2021)

123. De siste åra har det blitt populært med «tilbakeføringer». Men det er alltid et spørsmål om: til hvilken tid da? Alle husa har vært i utvikling hele tida. Alle generasjoner som har bodd i et hus har endret det etter sine behov, pengeboka og datidas moter. Det var «tilbakeføringer» som var Vreims mål også. Men i dag må en ha god dokumentasjon på at huset faktisk en gang har sett slik ut før en tilbakefører. Problemet er at vi da gjerne begrenser oss til fotografiets tid. Hva med alle tidene før? Det er fint å få tilbake en del sveitserstil, men vi skal være forsiktige med å overdrive, slik som Vreim gjorde. Tar vi eksempel i Bøhnhuset her. Det er ikke bare godt dokumentert i fotografier, men panelet fra sveitsertiden ligger fremdeles bevart under den nye.

124. Nybygg. Proviantskriversgården. Dette er kanskje det mest omdiskuterte nybygget. Ofte får jeg spørsmål på hvorfor dette ble tillatt. Jeg svarer da alltid, og dette er mine meninger: «Vi ønsker at Røros skal være et levende samfunn med folk og virksomhet i husa, og ikke et stillestående museum. Vi skal bygge nytt, som det alltid har

vært gjort. Og å fortette tomromma der det tidligere har stått bygg, vil være med på å stramme opp, og forsterke den opprinnelige grunnstrukturen, som er det eldste ved bergstaden. Det kan godt vises at det er nytt, det er ikke bestandig at etterligninger blir gode, og vi skal passe oss fra at Røros blir en kulisse av dårlige etterligninger. Det vi derimot også må passe på, er at nybygg ikke blir dominerende og bryter helheta. Men dette vil alltid bli påvirket av de rådende arkitekter, antikvarer og disses syn og meninger der og da. Jeg mener at det gule huset nedenfor bryter mere med helheten enn det nyeste ovenfor. Det er likevel langt fra så mange som reagerer på det. Men når det er sagt; er det nye bygge for blankt, litt for høyt og de tomme store vindusflatene gjør at huset ser hult, tomt og dødt ut. Men gi det hundre år, så kan vi snakkes igjen.»

125. Nybygg. Aspaasgårdtomta. Det er to måter å bygge nytt på; etterligninger/ kopier eller noe helt nytt. Jeg mener det er viktig å ha et sterkt skille på disse metodene. Etterligninger/ kopier bør etterstrebnes å bygges med gamle teknikker og kvalitetsmaterialer. Moderne bygg som blir bygget i moderne materialer og med moderne metoder, bør ikke være rene etterligninger, men likevel passe på å ikke ødelegge helheten i bybildet. På tomta etter Aspaasgården bygges nå en ny stall som etterligning etter en bygning som stod der tidligere.

126. Noen eksempler på andre nybygg de senere år.
Biblioteket

127. Domus trinn en og to.

128. Kilder

Oppsummering:

Museumstanken og vernetanken kom med nasjonsbygginga på 1800-tallet. Harald Sohlberg gjorde Osloborgerne oppmerksomme på Røros. Men på Røros oppstod en ny tanke i tida, her skulle vi lage museum av byen, i stedet for å flytte de freda husa til museum. Folk flest så imidlertid negativt på fredninga, det ødela for utviklinga! Vernemyndighetene la ned en stor kampanje for å få engasjert rørosingene. Men likevel måtte det gis rom for tillempninger. Etterkrigstida i Norge var ei tid av gjenoppbygging og modernisering, og eiere av fredede hus på Røros hadde en fordel; Riksantikvaren betalte for moderniseringa av husa! Samtlige av de freda husa ble modernisert, med nye vinduer, porter, dører, panel og listverk. I tillegg ble mange hus ombygd og høyere. I tillegg ga Riksantikvaren føringer for hvordan ikke-freda hus skulle moderniseres. Forbildene til det «nye» Røros var motene fra tida arkitektene og antikvarene ble skolert; nyklassisimen. Og maleriene til Harald Sohlberg ga grunnlaget for fargesettinga av hele Røros bergstad.

Byantikvarene og kulturminneforvalterne har hatt ulik faglig bakgrunn og erfaring frå varnearbeid. Dette gjelder både teoretisk skolering og praktisk erfaring frå konkrete restaurerings- og rehabilitetsoppgaver. Vider har de hatt ulik erfaring i håndtering av konfliktsituasjoner og

forvaltningsrutiner. Dett er ikkje på noen måte unikt for Røros. I de meir enn 17 (26) årene Røros har hatt en lokal kulturminneforvaltning, har dette naturlegvis medført at saksbehandlingen har hatt ulike løp, gitt ulike resultater og det er trukket ulike konklusjoner både i overordnet forvaltning og i behandling av enkeltsaker. Dette har til tider virket uklart for enkelte som har opplevd saksbehandlingen i den lokale kulturminneforvaltningen. Det har resultert i noen konfliktsaker i årenes løp. I den perioden hvor Røros har hatt en egen formell kulturminneforvaltning, har det vist seg vanskelig å hindre utskifting av originale eller eldre bygningsdeler innenfor vernesonen. Den stadige utskiftingen og derved tapet av originalmaterialer, er et meget stort problem i forhold til videre kunnskapsbygging om Røros' bygningshistorie og derved den fremtidige forvaltningen av bergstaden som kulturminne. (Brønne, Fjell-folk 2006)

<https://www.nb.no/items/86ced3f801e99c9dbbec97587c7a29dd?page=5&searchText=halvor%20vreim>

<https://www.nb.no/items/fdcd970398bcf3afae38345437053efc?page=0&searchText=vreim>

<https://www.nb.no/items/9914e837bf8714e99bed5de352b139fa?page=13&searchText=fortidsvern>

Flanderborg

Riisgården - dør

Bygninger og bygningsmiljøer kan være formelt fredet etter kulturminneloven eller formelt vernet etter plan- og bygningsloven. I tillegg kan bygninger og miljøer være registrert som verneverdige av kommunen.

Fredet kulturminne

En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer på kulturminnet, som går utover vanlig vedlikehold, må godkjennes av myndighetene.

Fredete kulturminner kan være vedtaksfredet eller automatisk fredet:

Et **vedtaksfredet kulturminne** er fredet gjennom særskilt vedtak for det enkelte kulturminnet.

Et **automatisk fredet kulturminne** er fredet direkte gjennom kulturminneloven eller svalbardmiljøloven, uten særskilt vedtak.

Disse kulturminnene er automatisk fredet:

- faste kulturminner fra før reformasjonen (1537)
- samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre
- erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537–1649
- faste og løse kulturminner på Svalbard fra før 1946 (i tillegg er det bestemmelser for enkelte typer kulturminner, se svalbardmiljøloven)

Det meste av sentrum er avsatt til hensynssone – «Bevaring av kulturmiljø» med bestemmelser om ivaretagelse av både det enkelte kulturminne og også kulturmiljø og landskap som helhet. I retningslinjene for hensynsonen beskrives formålet slik;

«Formålet med hensynssone bevaring av kulturmiljø er å bevare den kulturhistorisk verdifulle bebyggelsen, bygningsmiljøet, bystrukturen og landskapet, herunder kulturlandskapet etter kobbervirket og byjordbruket. Området skal blant annet bevares som en kilde til kunnskap og opplevelser. Dette innebærer at verdifull bebyggelse, konstruksjoner og landskapsformer ikke kan fjernes eller endres. Tiltak kan tillates dersom det ikke går på bekostning av kulturhistoriske og opplevelsesmessige verdier. Innenfor hensynssonen må det ikke settes i verk tiltak eller bruksendringer som kan forandre området karakter.»

Reguleringsplanen for Røros sentrum ivaretar både verdensarvverdiene og behovet for utvikling. Dette er formulert slik i planbeskrivelsen; «Planen skal forsøke å avklare forholdet mellom vern og byutvikling. Dette er hensyn som lett kan oppfattes som motstridende, delvis på grunn av grunnleggende ideologiske forskjeller og teoretisk tilfang. Det er imidlertid ikke nødvendigvis slik at en er nødt til å velge mellom enten vern eller utvikling. Tiden har aldri stått stille på Røros og endringer har skjedd her hele tiden. Utfordringene har vært, og kommer til å være, å identifisere hvilke endringer og tilpasninger som kan være med på å styrke de kulturhistoriske kvalitetene, og hvilke som på sikt kan bidra til å undergrave dem. Premisset er at verneverdiene på Røros er lokalsamfunnets største ressurs. Planens hovedoppgave er å ta vare på denne ressursen, både av hensyn til kulturminneverdiene i seg selv, men også av hensyn til kulturminnene som premisse for videre vekst og utvikling. Sagt på en annen måte; «vern er en form for utvikling, men innenfor en nærmere angitt ramme.»

Automatisk og vedtektsfreda kulturminner skal ivaretas i henhold til bestemmelsene i fredningsvedtaket og kulturminneloven.

Kulturminner som ligger innenfor Områdeplan for Røros sentrum og Reguleringsplan for Småsetran skal forvaltes i henhold til disse reguleringsplanene.

Generelle retningslinjer

1. Fjerning av kulturminner som er omtalt i kulturminneplanen bør ikke tillates.
2. Hensynet til kulturmiljøene og kulturminnene skal være førende for arealbruken, og for bygge- og anleggstiltak. Den visuelle opplevelsen av landskapet, verdifulle landskapselementer, bygninger og anlegg skal opprettholdes.
3. Ved tiltak på eksisterende bebyggelse skal det legges vekt på bevaring av bygningens volum, formspråk, høyde, takform og fargebruk og eldre

elementer som taktekking, utvendig kledning, listverk, dører og vinduer. Ved søknad om endring skal det også legges vekt på at endringer tilpasses eksisterende bebyggelse og kulturmiljøets karakter.

4. Faste kulturminner som gamle veier, bruer, steingjerder, grensesteiner, veimerker, hustufter, kullmiler o.l. bør ikke bygges ned eller fjernes, men bevares som historiefortellende elementer i landskapet.
5. Ved oppføring av nye bygninger skal stedegen historisk byggeskikk vektlegges. Nye bygninger og anlegg skal ikke representere en svekkelse av kulturmiljøets verdi og integritet. Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapssilhuetter og horisontlinjer. Det skal sendes inn dokumentasjon som viser hvordan disse hensynene ivaretas.
6. Inngrep i vegetasjon og landskap utover vanlig bruk og skjøtsel bør ikke tillates. Dette gjelder også lagring, tilrigging og massedeposering på ubebygget areal når det etter kommunenes skjønn vil stride med opplevelsen av kulturlandskapet.

https://issuu.com/fortidsminneforeningen/docs/fortidsminneforeningen__rbok_2019__1_/s/11577409